

RASPRAVA O ĐAVLU

Papa Pavao VI održao je dne 15. studenog 1972. nagovor u kojem je upozorio na opstojnost đavla, nagovor koji je među novinarima i među samim teolozima bio uzrokom burne diskusije. Budući da je ovaj Papin nagovor važan za razumijevanje problematike, mi ga u cijelosti donosimo u prijevodu, dok diskusiju o tom pitanju donosimo skraćeno prema Herder Korrespondenz.

A. NAGOVOR PAPE PAVLA VI O OPSTOJNOSTI ĐAVLA

Đavao je živo biće

Koje su danas najveće potrebe Crkve? Nemojte se čuditi i nemojte smatrati naš odgovor pojednostavnjenjem stvari ili čak praznovjermem i nestvarnošću. Jedna od najvećih potreba jest obrana pred onim zlom koje nazivamo *đavao*. Prije negoli razvijemo našu misao, pozivamo vas da se otvorite svjetlu vjere koje rasvjetljuje ljudski život. Pogled s tog stanovišta dopire do neopisivih i neobičnih dubina i visina. Slika, koju trebamo promatrati s globalnim realizmom, u stvari je veoma lijepa. Ona je djelo stvaranja, Božje djelo kojemu se divio sam Bog kao vanjskom ogledalu svoje mudrosti i moći u svojoj supstancijalnoj ljepoti (usp. Post 1,10). Veoma je zanimljiva ova slika dramatične povijesti čovječanstva iz koje je nikla i povijest spasenja, povijest Isusa Krista, povijest našeg otkupljenja sa svim svojim velebnim dragocjenostima proročanstva, svetosti i nadnaravnog života (usp. Ef 1,10)! Ako znamo promatrati ovu sliku možemo se samo diviti (usp. Sv. Augustin, Soliloquia). Sve ima svoj smisao, sve ima svoj cilj, sve ima red i kroza sve se nazire onostrana Prisutnost, Misao, Život i, konačno, Ljubav, tako da se svemir, onime što jest i onime što nije, predstavlja kao prelaz k još Ljepšem i još Savršenijem (usp. 1 Kor 2,9; 13,12; Rim 8,19—23). Kršćanska je vizija svemira i života, dakle, pobjedonosno optimistička. Ova vizija opravdava našu radost i našu zahvalnost za život kojom mi hvaleći Boga opjevavamo svoju sreću (usp. »Gloria« u misi).

Biblija o đavlu

No da li je ova slika potpuna? I da li je točna? Ne znače li nam neredi u svijetu baš ništa? Disfunkcija tolikih stvari u svezi našeg života? Bol, smrt, zloća, okrutnost, grijeh: jednom riječju — zlo? I ne vidimo li koliko ima zla u svijetu, osobito ćudorednog zla koje je, iako na različit način, upravljeno protiv čovjeka i u isti čas protiv Boga? Nije li to žalostan prizor, neprotumačivo otajstvo? I nismo li mi, upravo mi, službenici Riječi Božje, navjesticeljni dobra, u tom pogledu najosjetljiviji i ne osjećamo li se mi najviše razljudeni pred iskustvom zla? Nalazimo ga u prirodi gdje se pojavljuje u mno-

gim oblicima nereda. Nalazimo ga zatim i u ljudskom životu gdje ga susrećemo kao slabost, krhkost, smrt i još gore. — Postoji dvostruki protivurječni zakon: jedan bi htio dobro, drugi je sklon zlu. Tu je muku opisao već Sv. Pavao da bi istakao potrebu i sreću milosti spasenja koju nam je donio Krist (usp. Rim 7). A već je poganski pjesnik opisao taj unutarnji sukob u čovjeku: »Video meliora proboque, deteriora sequor! — Vidim dobro i odobravam ga, ali slijedim zlo!« (Ovidije, Met. 7,19). Nailazimo na grijeh, na izopačenje naše ljudske slobode i pravi uzrok smrti, jer on odvodi od Boga, izvora života (Rim 5,12). A ovaj je pak sa svoje strane prilika i djelovanje *mračnog i neprijateljskog »Rabotnika«, đavla*, u nama i u našem svijetu. Zlo ovdje nije više samo pomanjkanje dobra nego djelotvorna snaga, živo, duhovno biće koje je pokvareno i druge kvari: strašna, otajstvena i grozote puna stvarnost!

Onaj tko odbija priznati ovu stvarnost kao opstojeću, napušta okvire biblijskog i Crkvenog naučavanja. Isto to čini i onaj tko iz toga stvara samo za sebe postojeće počelo koje ne potječe od Boga kao svako drugo stvorenje. Isto to čini tko proglašava ovu stvarnost pseudostvarnošću, personificiranim plodom razmišljanja i maštanja kojim se želi razjasniti nepoznate uzroke naše nesreće. Problem zla postaje upravo muka, ako ga promatramo u njegovoj kompleksnosti i u njegovoj apsurdnosti za naše jednostrano racionalno mišljenje. Ono predstavlja najveću poteškoću za naše vjersko razumijevanje svega. Nije uzalud godinama sv. Augustin od toga trpio: »Quaerebam unde malum, et non erat exitus — Trazio sam odakle zlo, ali ne nadoh rješenja!« (Confessiones VII, 5, 7, 11, itd; P. L. 32, 736, 739).

Odatle, dakle, proizlazi značenje koje ima priznavanje Zloga za naše ispravno kršćansko razumijevanje svijeta, života i spasenja. Pomislimo najprije na početak naviještanja evanđelja, na početak javnog života Isusova! Tko se ne sjeća onog, tako opširno opisanog, trostrukog napastovanja Krista Isusa? Pa tko se ne sjeća onih mnogih biblijskih zgoda u kojima đavao Gospodinu stavlja zapreke na njegov put i pojavljuje se u njegovom propovijedanju? (npr. Mt 12,43). I kako se ne sjetiti, da je Krist tri puta spominjao đavla kao svog protivnika i tom prilikom ga nazvao »Knezom ovoga svijeta« (Iv 12,31; 14,30; 16,11)? Nazočnost ove upropastiteljske moći spomenuta je na mnogim stranicama Novog zavjeta. Pavao je naziva »bogom ovoga svijeta« (2 Kor 4,4) i upozorava nas da se mi kršćani u tami moramo boriti ne samo protiv jednog jedinog demona, nego protiv silnog mnoštva demona: »Obucite se u bojnu opremu Božju da se možete suprotstaviti đavolskim napadima. Jer naša borba nije protiv Krvi i Tijela, nego protiv Poglavarstava, protiv Vlasti, protiv Vrhovnika ovoga mračnoga svijeta; protiv zlih duhova koji borave u nebeskim prostorima.« (Ef 6,11—12). Da se doista ne radi samo o jednom, nego o mnogim đavlima, na to ukazuju razna mjesta u Evanđeljima (Lk 11,21; Mk 5,9). Ali jedan je poglavica: Sotona, protivnik, neprijatelj. A s njime ih ima mnogo. I svi su oni stvorenja Božja, ali pala stvorenja, jer su se pobunili i Bog ih je osudio (usp. Denzinger-Schönmetzer 800; 428). Sve je to tajanstvenim, krajnje nesretnim događajem pomućen svijet, o kojem mi veoma malo znamo.

Neprijatelj koji sije korov

Ipak znamo mnoge stvari iz tog đavolskog svijeta, koje imaju neku vezu i s našim životom i sa svom ljudskom poviješću. Đavao se nalazi na izvoru prvog pada čovječanstva. On je bio onaj lukavi i fatalni zavodnik na prvi grijeh, istočni grijeh (Post 3; Mudr 1,24). Po ovom je grijehu Adamov đavao stekao stanovitu vlast nad ljudima, od koje nas može izbaviti samo Kristovo otkupljenje. To je povijest koja još uvijek traje: sjetimo se krsnih egzorcizama i čestih ukazivanja Biblije i liturgije na agresivnu i porobljivačku »moć tame« (Lk 22,53; Kol 1,13). To je neprijatelj broj jedan, napasnik, par excellence. Znademo da to mračno i smućujuće biće zaista postoji, i da još uvijek zaplotnjačkom lukavošću djeluje. To je tajni neprijatelj koji sije u ljudskoj povijesti zablude i nesreće. Sjetite se samo one osloboditeljske evanđeoske usporedbe o dobrom sjemenu i o korovu. Ona predstavlja

sazeto razjašnjenje za nelogiku koja, izgleda, vlada u našim kontradiktornim obratima: »Neprijatelj je ljudi do učinio!« (Mt 13,28). On je »ubojica od početka, otac laži« kako ga definira Krist (usp. Iv 8,44—45). On sofistčki postavlja stupice čudorednoj ravnoteži ljudi. On je podli i lukavi čarobnik koji se vješto znade uvući u naše djelovanje preko naših sjetila, naše mašte, naše požude, naše utopističke logike, ili nesređenih socijalnih odnosa, da tu proizroči propuste koji su isto toliko štetni koliko se pokazuju ugodnima našim fizičkim i psihičkim strukturama ili našim instinktivnim i dubokim porivima.

Trebalo bi iznova proučavati — i to bi bilo važno poglavlje katoličke znanosti — kako može davao utjecati na pojedine osobe, na društva ili na događaje. No to danas malo privlači pažnju. Mnogi misle da će, naime, u psihoanalitičkim i psihijatrijskim proučavanjima ili u spiritističkim iskustvima koja su nažalost u nekim zemljama danas veoma raširena naći za to obilni nadomjestak. Boje se da bi mogli zapasti u stare manihejske teorije; boje se da bi podlegli fantastičnim i praznovjernim zastranjenjima. Danas se ljudi više vole pokazivati jakima i bez predrasuda, ali uz to vjeruju u tolike magijske ili folklorističke izmišljotine, ili, što je još gore, otvaraju svoju krštenu, i toliko puta euharistijom nahranjenu dušu, prebivalište Duha Svetoga, raspuštenom igranju sa sjetilima, pogubnim iskustvima opojnih droga, kao i ideološkom zavodništvu pomodnih zabluda. A to su napukline kroz koje zli duh može lako prodrijeti i pokvariti ljudski mentalitet. Nije time rečeno da je svaki grijeh djelo đavlovo (usp. S. Th. 1,104.3). Ali je istina i to da se onaj koji ne bdije nad sobom sa stanovitom čudorednom strogošću (usp. Mt 12,45; Ef 6,11) izlaže »tajni Bezakonja« o kojoj govori sv. Pavao (2 Sol 2,3—12) i koja naše spasenje kao alternativu čini problemom.

Izbavi nas od Zloga

Naše naučavanje postaje ovdje nesigurno, potamnjeno u isti čas poput one tame koja okružuje samog đavla. No naša znatiželja, koja se budi sigurnošću njegove mnogostruke opstojnosti, opravdava nas da postavimo dva pitanja: ima li znakova nazočnosti đavolskog djelovanja, i ako ih ima, koji su to znaci? I koja su sredstva protiv te zaplotnjačke opasnosti?

Odgovor na prvo pitanje zahtijeva veoma mnogo opreza, pa i onda kada su znači Sotone preočiti (usp. Tertulijan, Apologia 23). Možemo pretpostaviti njegovo djelovanje gdje god se korjenito, rafinirano i apsurdno niječe Bog, gdje god laž prijetvorno i silovito nastupa protiv očevidne istine, gdje hladna i okrutna sebičnost gazi ljubav, gdje se svjesnom i odmetničkom mržnjom napada Kristovo ime (usp. 1 Kor 16,22; 12,3), gdje se izvrće i odbacuje duh Evanđelja, gdje se očaj nameće kao posljednje rješenje. No to bi bila predalekosežna i teška dijagnoza koju se mi sada ne usuđujemo probuditi i potkrijepiti. A ona je za svakog od nas od velikog dramatičnog interesa koji se odražava na mnogim stranicama suvremene literature (usp. npr. Bernanosova djela u studiji koju je napisao *Ch. Moeller*, *Littérature du XX siècle* I, str. 397 sl.; *P. Macchi*, *Il volto del male* in Bernanos; usp. Satan, *Etudes Carmélitaines*, Desclée de Brouwer, 1948). Pitanje Zla ostaje jedno od stalnih i najvećih pitanja za čovjeka, pa i poslije pobjedonosnog odgovora kojeg daje Isus Krist. »Znamo da smo mi od Boga, a da je sav svijet u vlasti Zloga« (1 Iv 5,19).

Na drugo je pitanje, kojim se sredstvima brani od djelovanja đavla, lakše dati odgovor, premda ostvarenje tog odgovora ostaje teško. Mogli bismo reći: sve što nas štiti od grijeha štiti nas samim tim od nevidljiva neprijatelja. Milost je odlučujuća obrana. Nevinost postaje neke vrsti utvrda. I neka se svatko od nas sjeti kako apostolsko naučavanje uspoređuje kreposti s naoružanjem koje nosi vojnik, kreposti koje kršćanina mogu učiniti neranjivim (usp. Rim 13,12; Ef 6,11.14.17; 1 Sol 5,8). Kršćanin mora biti borbena, budan i hrabar (1 Pt 5,8); mora se utjecati i asketskim vježbama kako bi udaljio neke đavolske nasrtaje. Isus ukazuje na neka sredstva, kad »molitvu i post« naziva spasonosnim sredstvima (Mk 9,29). A apostol ukazuje na pravi put kojeg se treba držati: »Ne dopusti da te svlada zlo, već zlo svladaj

dobrom!». (Rim 12,21; Mt 13,29). Znajući za sadašnje suprotnosti u kojima žive ljudi, Crkva i svijet, potruditi ćemo se dati posebni naglasak i posebni smisao onoj molbi naše najuzvišenije molitve: »Oče naš... i izbavi nas od Zloga! Amen!«

B. POVOD PAPINOG NAGOVORA O ĐAVLU

Ima više »povoda« ovom Papinom nagovoru o đavlu. Njihova povijest počinje već godine 1966., kada je francuski dominikanac Christian DUQUOC u časopisu »Lumière et Vie« pod naslovom »Symbole ou réalité« (simbol ili stvarnost)? iz humanističko-znanstvenih i egzegetskih razloga stavio u pitanje tradicionalne predodžbe o opstojnosti i o djelovanju đavla. Clankopisac je došao do ovog zaključka: »Teolog može biti filozof; no on nije prvo filozof! On ne može ne temelju razmišljanja nijekati ili priznavati osobnu opstojnost Sotone... A zlo koje je u svijetu možemo dostatno obrazložiti samim čovjekom tako da nije potrebno tražiti utočište u nekom biću koje bi bilo izvan svijeta. Samo i jedino Riječ Božja omogućuje mi doprijeti do ovog nevidljivog svijeta. Ako kršćanska svijest danas sumnja u to da Riječ Božja govori o osobnoj opstojnosti Sotone, ako ova ista svijest sa stanovištem pravom misli, da svi biblijski podaci o zlim duhovima potječu iz slike svijeta koja je poslužila objavi kao okvir, ali je kao takva ne jamči u svoj ispravnosti, tada teolog može rasvijetliti samo značenje ovih simbola tako što pokušava rasvijetliti pitanje autoriteta Biblije. O opstojnosti đavla naprotiv ne može ništa sigurno izreći. Iz poštovanja prema Riječi Božjoj i svojim slušateljima ne želi teolog u sadašnjoj nesigurnosti kršćanske svijesti smatrati objavom i to uvjerljivom objavom nešto u što on sam nije siguran da može to jamčiti...« »Problem je time samo nabačen. Možemo ga samo polagano rješavati pomoću crkvene svijesti, vjerni Bibliji i uputama najvišeg crkvenog učiteljstva«.

Ovaj je članak bio preveden na njemački jezik i objavljen u časopisu THEOLOGIE DER GEGENWART 9 (1966) str. 187—192 s dva priloga (str. 193—196) koje su napisali novozavjetni egzegeta Rudolf SCHNAKENBURG i dogmatičar Alois WINKLHOFER. R. Schnakenburg je ocu Duquocu dao pravo u tome, »što odgovor na ta duboka pitanja koja je postavio zaista ne može dati egzegeta, nego dogmatičar (i na kraju krajeva crkveno učiteljstvo)«. Opstojnost osobnih duhova (pali anđeli) jest kao neotudivo dobro objave dogmatska izjava koju kao takvu treba opravdati. Schnakenburg se ipak ne usuđuje odlučiti te reći da je protivno stanovište egzegetski opravdano. Svoje osobno teološko stanovište ovako je formulirao: »I prema našem suvremenom shvaćanju svijeta sasvim je, čini mi se, moguće vjerovati u opstojnost duhovnih, stvarnih, osobnih »sila i vlasti«, dapače može opstojnost tih bića u mnogočem pripomoći razumijevanju svijeta i povijesti«.

Sasvim je bilo drugačije stanovište koje je zastupao Alois WINKLHOFER, profesor dogmatike u Passau. On je na postavljeno pitanje »da li je Sotona personificirana stvarnost ili osobna zla stvarnost?« odgovorio: »Ne možemo Zloga „entpersonifizieren“ (= oduzeti mu osobnost) time, ako ga učinimo personifikacijom, simbolom i funkcijom koja proizlazi iz samog čovjeka pa makar i nadindividualnog Zla koje u svijetu djeluje, a da ne padnemo u opasnost povrijediti strukture biblijske teologije spasenja, porušiti cijelu jednu dimenziju duhovnih stvarnosti i kršćanske teologije te i samo crkveno učiteljstvo postaviti u pitanje...«

Na pitanje da li SZ. izjave o Sotoni treba shvatiti kao naučavanje koje nas obavezuje, ili samo kao odraz slike svijeta koja nas ne obavezuje, pitanje koje je u Duquocovu članku zapravo ostalo neodgovorenim, odlučno je odgovorio starozavjetni egzegeta Herbert HAAG u knjižici »Abschied vom Teufel« (Rastanak sa đavlom). Prema njemu đavao spada u sliku svijeta koja je već davno zabačena i zato se moramo s đavlom zavazda rastati. Za Stari zavjet Sotona je bio samo »kasnija nužna pomoć... , da bi se pomoću njega moglo na prihvatljiv način objasniti pojavu zla u svijetu« (str. 37). Haag je smatrao da je opstojnost đavla plod razmišljanja izraelskih teologa koji su djelovali poslije babilonskog sužanjstva a koji nisu mogli dobrog

Boga, Jahvu, Spasitelja, smatrati uzročnikom zla kao što je to mirne duše mogao Jahvista (usp. 2 Sam 24,1; Iz 45,7). I u novozavjetnim se predodžbama o Sotoni i o demonima odražavaju demonološke predodžbe tadašnjeg judaističko-helenističkog svijeta koji je upravo Novi zavjet htio svladati. Taj judaističko-helenistički kulturno-religiozni svijet u kojem je nastalo kršćanstvo i kršćanski spisi ni po namjerama novozavjetnih pisaca nije trajan i ne važi za sve ljude svih vremena i svih jezika (usp. str. 51). Biblijski »Satan« je personifikacija odnosno poosobljenje grijeha. Svugdje gdje u Novom zavjetu stoji »Sotona« ili »đavao« može mirno stajati »grijež« ili »zlo«. Čovjek nije stavljen »između Boga i đavla nego između grijeha i milosti« (str. 53). Grijeh ne dolazi od Sotone nego iz ljudskog srca kad ono zataji u ljubavi prema Bogu ili prema bližnjemu (usp. str. 58) i odlučuje se za zlo. Zašto se čovjek tako često odlučuje za zlo — to je *mysterium iniquitatis*: »Grijeh jest i ostaje *mysterium*, no on ostaje *mysterium*, otajstvo, i sa đavlom i bez đavla!« (str. 52). Isus je pobjednik nad grijehom i nad smrću: »Grijeh nije pobijeđen bilo gdje i po bilo kome nego po Kristu Isusu u nama i preko nas!« (str. 72), kada se u nama i preko nas ostvaruje ljubav. »Osjećamo da tu više nema mjesta za đavla. Što se ovdje odigrava, odigrava se samo između Boga i čovjeka« (str. 72).

Još je bilo i drugih teologa koji su u zadnjih 5—8 godina pisali za ili protiv đavla, no mi smo se ograničili samo na ovih pet teologa, koji su u toj diskusiji oko đavla odigrali stanovitu ulogu.

C. REAKCIJA NA PAPIN NAGOVOR O ĐAVLU

Iz samog poluslužbenog vatikanskog lista *Osservatore Romano* od 17. prosinca 1973. dade se raspoznati kakva je reakcija bila na ovaj Papin nagovor o đavlu. Dvije su pune stranice u tom listu ispisane o diskusiji o đavlu (napisao najvjerojatnije franjevac Gino CONCETTI, službeni teološki komentator lista *Osservatore Romano*). U prvom dijelu tog članka, koji nosi naslov »Reazioni« nazire se prilično jasno protiv koga je Papa Pavao VI. održao svoj nagovor o đavlu. Imena u tom članku doduše nisu spomenuta. Ali se spominje »uno« (jedan), kojeg se Papin nagovor, izgleda, najviše tiče. Taj »uno« (jedan) nije nitko drugi nego Herbert HAAG, jer se u tom članku najviše citiraju njegove misli (Na primjer »Novozavjetni izričaji o Sotoni ne sačinjavaju sastavni dio objave koja nas obavezuje nego su dio one biblijske slike svijeta koja nas ne obavezuje« ili »Naučavanje o grijehu anđela i o padu anđela temelji se na mitu« i slično) koje se upravo nalaze u njegovoj knjižici »Abschied vom Teufel« (usp. str. 47 i 51).

U Italiji je i u drugim listovima bilo odjeka na ovaj Papin nagovor o đavlu i to najvećma teološki napisanih i napisanih u prilog Papina nagovora. A u njemačkom i engleskom tisku nije bilo gotovo nikakvih značajnih reakcija osim nekoliko šala i viceva na račun Pape i đavla (na primjer njemački tjednik *DIE WELT* od 2. veljače 1973). Jedino je *DEUTSCHE ALLGEMEINE SONNTAGSBLATT* od 7. siječnja 1973. donio dvije stranice o problemu đavla osvrćući se tako na Papin nagovor. Bila su to stanovišta dvaju teologa: evangelističkog teologa Hansa Reinharda RAPP-a i katoličkog teologa egzegete Franz Josefa SCHIERSE-a. Dok je evangelistički teolog RAPP u svom članku pokazao relativno puno razumijevanja za Papin nagovor, dotle se katolički teolog Franz Josef SCHIERSE na taj Papin govor oštro i kritički osvrnuo. On je naime pisao: »Papin nagovor sadrži vrlo mnogo biblijskih mjesta iz Evanđelja i iz NZ. poslanica u kojima se govori o Sotoni, o njegovim napastovanjima i o njegovim rabotama u ovom svijetu. Nijedan student teologije ne bi danas više smio, barem ne na ovom našem području, tako suvereno omalovažavati priznate egzegetske metode i na temelju slikovitog i paraboličnog svetopisamskog govora izvoditi neke činjenice. Sigurno, ne možemo ništa predbaciti Papi koji je svoju teološku izobrazbu stekao prije više od 50 godina. No zar ne bi Papa u svojoj okolini mogao naći jednog jedinog egzegetski solidno informiranog savjetnika koji bi ga očuvao od grubljih promašaja? Konačno, naivni i nekritični biblicizam donio je već mnogo nesreće te se više ne može mirne savjesti baratati argumentom »stoji pisano!«

Herbert HAAG je također reagirao na taj Papin nagovor. On je izjavio pred novinarima 21. prosinca 1972. (Südwestpresse, Tübingen) da ovaj Papin nagovor znači povratak u davni srednji vijek, da užasno simplificistički izjednačuje ranožidovsku predodžbu o svijetu s kršćanskom objavom i da, izgleda, Papa ne poznaje rezultate primjene historijsko-kritičke Egzegeze koja je ipak egzegetima sa strane katoličke Crkve odobrena. Na ovu njegovu izjavu neki su svećenici njegove rodne biskupije (Rottenburg) reagirali tako da su tražili da mu se oduzme profesura (u Tübingenu). Bio je to zaključak jedne dekanatske sjednice u Spaichingenu. Protiv H. Haaga ustao je već i prije Papina govora i Ernst BLOCH koji je đavla uzeo u obranu.

Od glasovitih teologa branili su Papin govor I. CONGAR i B. Haering. U toj diskusiji oko problema *đavao* i njegove opstojanosti svoj prilog je dao i Erich ZENGER, mladi njemački egzegeta (u Herder Korrespondenz, 27 godište — 1973 — Heft 3, str. 130—121). On misli da i »kritičari« i »branitelji« đavla imaju pravo, svaki u stanovitoj mjeri. Stvarnost zla nitko ne niječe, nego se u toj diskusiji svi pitaju: odakle zlo i odakle grijeh? Svakako je žaljenja vrijedno što Papa i njegovi teolozi uzimaju neka biblijska mjesta nekritički (na primjer vrlo je problematično historizirajuće tumačenje perikope o napastovanju Isusa u pustinji prema Mt 4 ili perikope o raju zemaljskome prema Post 3). Ne da se doista *egzegetski* na temelju sv. pisma — misli E. Zenger — dokazati da je đavao »živo i duhovno biće«, to jest osobna, zla stvarnost. Opasno je — tvrdi E. Zenger — grijeh anđela kvalificirati kao što je to učinio CONCETTI u svom članku, što uostalom Papa nije učinio; Papa je bio mnogo oprezniji! O tome naime govore samo Jud 6 i 2 Pt 2, 4-9 i to *usput*, jezikom ondašnjeg vremena.

Ho i Herbert HAAG nema sa svojom alternativom o »naučavanju koje obavezuje« (Verbindliche Lehre) i o »slici svijeta koja ne obavezuje« (unverbindliches Weltbild) pravo. E. Zenger piše o tome slijedeće: »Nije dostatno opisivati vezanost nekog biblijskog citata uz sliku svijeta koja danas više ne vrijedi i tako ono što je u tom biblijskom citatu sadržano prikazivati kao nestvarno... Analiza pojedinih tekstova pokazala bi da su biblijske izjave o đavlu vrlo različite — *pro* i *contra* Haag! Prijenos onih stvarnosti koje su u Bibliji nazvane riječima Sotona. Sila. Moć itd. u suvremenu sliku svijeta nije Haag uvijek uspješno učinio. Starozavjetni se egzegeta može čuditi Hagovoj tezi po kojoj su riječi »Sotona« i »grijeh« jednostavno sinonimi (usp. 2 sam 24,1 i 1 Ljet 21,1). A prije svega, prema ivanovskoj teologiji, Isus se protivni ne samo grijesima pojedinih ljudi, nego »Grijehu« koji kao neka Moć ovlađuje čitavim svemirom. Pitanje koje je Haagu, otkako je on potakao diskusiju o istočnom grijehu, često postavljano, treba postaviti ponovno: da li je dovoljno ovdje grijeh promatrati samo antropološki i sociološki? Ne postoji li neka *Moć grijeha* i *zla* koja je većma stvarnost nego samo sažimanje pojedinih grijeha, pojedinih nesreća i pojedinih nevolja?... H. SCHLIER je u svome djelu *Mächte und Gewalten im Neuen Testament* (Freiburg 1958) pisao ovo» Prema novom zavjetu bit je Sotone i njegovih četa u tome, da oni zavladaju svijetom i čovjekom i omogućuju im da budu nosioci i posrednici njihove Moći...« (str. 27).

U čitavoj toj diskusiji, predlaže E. Zenger, treba mysterium iniquitatis produbiti u svjetlu starozavjetne teologije o otajstvu samoga Boga. Dinamičko shvaćanje o Bogu dalo bi nam naslutiti nešto više o Božjem djelovanju u svijetu i o njegovu odnosu prema zlu, grijehu, boli i svakoj drugoj nevolji.

Dr Adalbert Rebić

Literatura

- 1) HERDER KORRESPONDENZ 27 (1973) 125—131
- 2) GLAS KONCILA 11 (1972) broj 24 str. 1 i 4;
- 3) THEOLOGIE DER GEGENWART 9 (1966) 187—196
- 4) OSSERVATORE ROMANO od 16. studeni 1972 i od 17. prosinca 1973.
- 5) DIE WELT od 2. veljače 1973.
- 6) DEUTSCHE ALLGEMEINE SONNTAGSBLATT od 7. siječnja 1973;
- 7) HEINRICH SCHLIER, *Mächte und Gewalten im Neuen Testament*, 1958.
- 8) HERBERT HAAG, *Abschied vom Teufel*.